

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חֵמְדָּה יָמִימָה HEMDAT YAMIM

פסח / אחרי מות תשע"ו

פרשת שבוע

ברית על המילה

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

קרבו הפסח וברית המילה הן שתי המצוות שעליהן מביא המדרש את קריאתו של הנביא:
"וְאַעֲבֹר עָלֶיךָ וְאָרַדְךָ מִתְבוֹסֶסֶת בְּדָמֶיךָ וְאָמַר לְךָ בְּדָמֶיךָ חַיִּי" (יחזקאל ט"ו ו).

וז"ל: "בב' דמים ניצולו ישראל ממצרים: בדם פסח ובדם מילה, שנא' 'ואומר לך בדמך חיי' (שמות רבה (וילנא) פרשת בא פרשה יז).

בדברינו לפרשת צו תשע"ה הוכחנו כי שתי המצוות הללו הן בבחינת כריתת ברית=חווה עם ה"מעביד"=הקב"ה. ברית של שעבוד לעבודת הבורא שמוציאה לחירות.

ננסה בדברינו השבוע לברר יותר לעומק את פשר הברית והקשר בין פסח=פה סח וברית המילה, הברית כפשוטה והמילים היוצאות מן הפה - הסח.

לקרבן פסח שתי משמעויות מעשיות: האחת - אכילת הקרבן, והשניה - זהירות מאיסור חמץ. הקרבן נאכל עם המצות, שהן בבחינת לחם עוני - לחם שעונים עליו דברים הרבה.

שתי הבחינות קשורות לפה.

חז"ל טבעו את מטבע הלשון "ברית כרותה לשפתיים" (עיינו מועד קטן דף יח ע"א).

משמעותו המקורית היא אזהרה 'חשוב פעמיים, לפני שאתה מוציא דבר מן הפה!!!' - לפני שאתה סח. אנחנו נציע משמעויות נוספות:

הראשונה - 'חשוב פעמיים, לפני שאתה מכניס דבר אל הפה! בעיקר בפסח!!!'

ומכאן גם להרחבה שניה של המשמעות - בפה-סח, ברית כרותה לשפתיים. על ידי ההכנסה לפה של קרבן פסח, מתחדשת הברית עם הקב"ה. על ידי סיפור יציאת מצרים בפה-סח, מתחדשת מבחינה נוספת הברית הנכרתת בליל הסדר, ברית על עבדות לקב"ה שהיא הדרך לשחרור ולהיות בן חורין. לכן, בליל הסדר "אפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה מצווה עלינו לספר [בפה-סח] את סיפור יציאת מצרים" (הגדה של פסח).

הראשונים והמקובלים (ובעקבותיהם גדולי החסידות) כינו את ברית המילה - ברית המעור ויצרו את ההקבלה בין הברית הכרותה לשפתיים לבין ברית המעור.

ברית המילה היא אחת המצוות שכונו בתורה 'אות'. גם דם קרבן הפסח מכונה כך: "וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאֵת עַל הַפְּתָיִם" (שמות י"ב יג).

האות היא המרכיב הבסיסי של המילה, שבסופו של דבר יוצאת מן הפה והופכת אותו לפה-סח. היכולת להוציא מילים מן הפה, מביאה לידי ביטוי את רוחניותו של האדם שהקב"ה נפח באפו נשמת חיים - חלק אלוה-ממעל, שנאמר:

"וַיִּצְרָף יְקֹנֵק אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֶפְרָן מִן הָאֲדָמָה וַיִּפֹּחַ בְּאַפּוֹ נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה" (בראשית ב' ז)

ובתרגום אונקלוס שם: "וברא יי אלהים ית אדם עפרא מן ארעא ונפח באפוהי נשמתא דחיי והות באדם לרוח ממללא".
הזהירות בשימוש באיבר הברית, היא המעניקה לאדם את החופש האמיתי, את השחרור מן השעבוד ליצר, שמירת הברית היא התנאי לקיום הברית עם הבורא ולחיות חיים כבן חורין.

הבה נתפלל כי בחג הפסח, הפה-סח, הבא עלינו לטובה,

נזכה לצאת לחירות גם מהבחינות הפרטיות וגם מהבחינות הלאומיות.

נזכה להתרומם מקרבן העומר הבא מן השעורים-מאכל החמור, המסמל את עולם החומר

דרך ימי הזיכרון אל ימי הגאולה - יום העצמאות ויום ירושלים,

אל קרבן שתי הלחם הבא מן החיטה שהיא סמל לדעת, לרוח,

לחג השבועות-חג מתן תורה, מי שהפכה אותנו לבני חורין.

"אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה".

לעיין

מר **שמואל שמש** ז"ל
חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלבי"ע
י"ז בסיון תשע"ד

לעיין

רבי **יעקב בן אברהם ועיישה**
וחנה בת יעיש ושמה
סבג ז"ל

לעיין

ר' **מאיר בן**
יחזקאל שרגא
ברכפלד ז"ל

לעיין

מרת **שרה ונגרובסקי** בת ר'
משה זאב ע"ה
נלבי"ע י' בתמוז תשע"ד

לעיין

הרב **אשר וסרטיל** ז"ל
נלבי"ע
ט' בכסלו תשס"ט

מש' ארץ חמדה' אבלה על מותו של חברנו האהוב **הרב ראובן אברמן** זצ"ל, חבר הנהלת 'ארץ חמדה'
איש תורת אמת שגורה בפיו, מחנך דגול ואיש המעלה מכל הבחינות.

לעיין **הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד**

Eretz Hemdah

2 Bruriya St. POB 8178 Jerusalem 91080
Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

ארץ חמדה, ע"ר

רח' ברוריה 2 ת.ד. 8178 ירושלים 91080
טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

www.erezhemdah.org info@erezhemdah.org

ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

תנאי בלי סיבה - האם קיים?

הרב עקיבא כהנא

במשנה ובגמרא (מח ע"ב – נ ע"א) מובאים מספר מקרים שבהם האשה מתקדשת על דעת דבר מסויים שלא מתקיים, והאשה אינה מקודשת, אפילו אם אומרת אחר כך שהיה בליבה להתקדש למרות שתנאה לא התקיים.

הירושלמי (קידושין ב, ב) מברר בכל מקרה שבו יש תנאי ביניהם על מה הייתה ההקפדה של האשה שגורמת לה לרצות יותר בקידושין מאשר בדבר שאותו היא התנתה. לדוגמא: "ניחא כהן ונמצא לוי, לוי ונמצא כהן?"

יכולה היא מימר: 'לא הוינא בעייתא די רוחיה רבא עליי', כלומר, אמנם יש נשים שמעדיפות להנשא לכהנים, אך יש נשים שאומרות שאינן רוצות אדם עם 'רוח גדולה עליי', ומעדיפות דווקא לוי או ישראל, כך הירושלמי מבאר את כל המקרים המופיעים במשנה.

בית שמואל (לח, מד) הביא את דברי הירושלמי וכתב שלפי דבריו אם אין לאשה קפידא היא מקודשת למרות ששינו את התנאי, ולכן הוא ביאר בכל מקרה על מה הקפדת האשה. אומנם לגבי מי שמתנה שקוראים לו יוסף, הוא כותב שאין לו הסבר מה יכולה להיות סיבת הקפדה של האשה.

אמנם, ערוך השלחן (לח, פד - פו) חלק עליו ואמר שוודאי שכל תנאי שאדם מתנה, יש לו איזה רעיון ומחשבה מה מפריע לו, ומדוע שנכנס לדעתו, ונאמר שאין לו קפידא, והרי "בכל תנאי שהאדם מתנה יש לפי דעתו איזה קפידא אף שלרוב אנשים אין זה קפידא, יהיה איזה קפידא שיהיה, כיון שהתנה כן בהכרח שיקויים התנאי", כלומר, גם אם אין קפידא אם זה מה שהוא התנה צריך לקיים. וכתב שכן משמע מרש"י (מט ע"ב ד"ה בן כרד) שכותב שגם אם אין הקפדה, עדיין יש לבטל את המעשה, כי כך האדם התנה.

ופירוש הירושלמי לדעתו הוא לא שצריך לחפש קפידא, שהרי מי שהתנה צריך לקיים את תנאו, אלא שהירושלמי רוצה להראות לנו שבכל דבר ניתן למצוא קפידא, גם אם זה לא נראה כך במבט ראשון.

ניתן היה לבאר (על פי דברי המהרש"א בדף מט ע"ב על רש"י) שהירושלמי מבאר מדוע במקרים כאלו זה לא נחשב שהבעל הטעה את האשה לשבח, שאז לדעת רבי שמעון האשה מקודשת בכל מקרה, והירושלמי מסביר שזה שייך רק באפן של רווח ממוני שאז האשה וודאי שמחה להתקדש גם בסכום גדול יותר, אבל במקרה שבו יש תנאי על האדם עצמו הרי שלא ניתן לומר שזה נחשב לשבח, מטעם שכל אשה רוצה משהו מסוים.

סיכום: ישנם תנאים רבים המופיעים במשניות במסכת קידושין יש הסוברים לפי דברי הירושלמי שאם אין טעם בתנאי האשה מקודשת למרות שהתנאי לא התקיים אך דעת ערוך השלחן היא שגם באופן זה אם התנאי לא מתקיים האשה אינה מקודשת.

לקניה בחנות הספרים

<p>לכרך-30 *** לשמונת הכרכים: 190</p>	<p>כל כרך ₪60 לשמונת הכרכים: ₪420</p>	<p>שו"ת "במראה הבזק", חלקים א-ח חלקים ג' + ו' אזלו. בע"ה, ישלחו לקונים לכשיצאו לאור מחדש קרוב.</p>	
<p>לכרך - 50 *** לשבעת הכרכים: 250</p>	<p>כל כרך ₪80 לשבעת הכרכים: ₪500</p>	<p>שו"ת "במראה הבזק", בכריכה מהודרת חלקים א-ז</p>	

חמדת האנציקלופדיה התלמודית

הפרשה בהלכה

נגיעה באוכל ביוכ"פ

"ועיניתם את נפשותיכם" נאמר בפרשת אחרי מות (טז, לא), אף שכבר נאמר קודם לכן (פס' כט) "תענו את נפשותיכם", ועוד 3 פעמים נוספות – סך הכל 5 פעמים, ומכאן סמכו חכמים לחמשת העינויים שחייבים בהם ביוכ"פ.

בירושלמי פסחים פ"ד ה"ד נאמר שלמרות שלחם הפנים מתחלק לאנשי המשמר בכל שבת בבוקר, כשיום הכיפורים חל בשבת מחלקים אותו בערב של מוצאי יוהכ"פ, כדי שלא יבואו לאוכלו. הרי לנו שאפילו נגיעה באוכל אסורה ביום הכיפורים.

אבל יש המתירים את הנגיעה, ולדעתם אין לחוש שמא יבוא לאכול, לפי שביוהכ"פ אדם מסיח דעתו מכל אוכל ואימת יום הדין עליו (אימרה חסידית אומרת, שאפילו היו מבטלים את הצומות, ביום הכיפורים היו צמים, כיון שמי צריך לאכול ביום זה?!). אלה יצטרכו לפרש את דברי הירושלמי שהם לא נאמרו להלכה אלא לפי דעתו של מי שסובר שמותר להכין מיוהכ"פ שחל בשבת ליום החול שלמחרתו. למאן דאמר זה נאלצו להסביר שהחלוקה המאוחרת של לחם הפנים היא מחשש אכילה שתבוא בעקבות הנגיעה. אבל להלכה אין צורך בטעם זה.
ע"פ הערך יום הכפורים, בכרך כב

רפואה והלכה

פיקוח נפש

וְשִׁמְרֶתֶם אֶת זִוְקֹתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֲתֶם הָאֲדָמָה וְזִוְי בְּהֶם אֲנִי ד' [ויקרא יח ה]

מתוך: א. שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, מהדורה חדשה תשס"ו, כרך ו, ערך פקוח נפש, טורים 431 - 478

פרשנות המקרא

תלמוד בבלי, יומא פה ב: וחי בהם' - מנין לפיקוח נפש שדוחה את השבת, אמר רב יהודה אמר שמואל דכתיב "ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם", ולא שימות בהם.

תלמוד בבלי, סנהדרין עד א': נמנו וגמרו בעליית בית נתזה בלוד, כל עבירות שבתורה חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים אם אומרים לאדם עבור ואל תיהרג, יעבור ואל ייהרג, מאי טעמא וחי בהם' ולא שימות בהם.

רמב"ם, משנה תורה, שנת ב ג: ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר 'אשר יעשה אתם האדם וחי בהם', ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש.

רש"י הי"ט: וחי בהם' - מבחינת ההלכה למדנו מהמילים 'וחי בהם' שאין דבר עומד בפני פיקוח נפש, מותר ואף חובה לעבור עבירה כדי להציל נפש וכו', שכן וחי בהם' מורה שהתכלית הראשונה של עשיית המצוות היא עידון ושובע שמחות בעולם הזה, מובן איפוא שמצווה נדחית לשעה כדי להציל חיים שיהיו עשירים במצוות. יוצאות מכלל זה רק ההלכות הנוגעות לעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, הללו אינן נדחות לעולם, אפילו מפני פיקוח נפש וכו', שהרי הן השיאים של מצוות בין אדם לבין אדם לחברו ובין אדם לקדושת נפשו וכו', כמו כן אם כופים על אדם לעבור עבירה ברבים, וכפיה זו נעשית מחמת איבה לתורה, במקרה זה נוהגת מצוות קידוש השם ונוהג איסור חילול השם.

פיקוח נפש הוא מושג כללי המתייחס הן למצב של סכנה שבו נתון אדם או ציבור, והן לחובת ההצלה שיש על הזולת כלפי הנמצא בסכנה.

למושג 'פיקוח' יש מספר משמעויות: לשון פתיחה [1], או לשון חילוץ [2], או לשון השלכה [3], או לשון השגחה [4]. לפיכך, מפקחין פיקוח נפש בשבת [5], הכוונה היא, שמשגיחים על חילוץ הנפש מהמצב המסוכן; ומפקחין את הגל [6], הכוונה היא, שפותחים את הגל, או מחלצים מתוך הגל, או משליכים את אבני הגל.

החיוב להציל נפשות הוא מהדברים החמורים ביותר, שכן כל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא [7], ויש גירסאות שמילה "ישראל" לא כלולה בהיגד זה, ומכאן שהחיוב להציל נפש כוללת כל נפש שנבראה בצלם אלקים [8].

כמו כן כמעט כל האיסורים שבתורה נידחים מפני פיקוח נפש, כגון מי שהוא חולה מסוכן וצריך לחלל עליו השבת כדי להצילו, או שצריך לאכול ביום הכיפורים, או שצריך לעבור על כל האיסורים שבתורה כדי לרפא עצמו, חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, ואפילו אם אונסים אדם מישראל לעבור על כל העבירות שבתורה, חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, אם הדבר נעשה בצינעה, חייב לעבור על האיסורים ולא ליהרג [9], ואפילו אונסים אותו כדי להעבירו על הדת [10]. דבר זה מעיד שחביבה לפני הקב"ה נפש אחת מישראל יותר מן המצווה [11], והוא עדות על המעלה הגדולה והחשיבות העצומה שיש בהצלת נפש [12], וזהו

- שנאמר 'וחי בהם', ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלום בעולם, ואלו האפיקורסים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהם הכתוב אומר 'גם אני נתתי לכם חוקים לא טובים, ומשפטים לא יחיו בהם' [13].
- כל אדם שחייב במצוות, הרי הוא חייב להציל נפשות אם הדבר אפשרי, פרט להורג נפש בשגגה שנמצא בעיר מקלט, שאינו יוצא משם אפילו לצורך הצלת נפשות [14].
- מי שרואה אשה טובעת בנהר, ואומר שאין דרך ארץ להסתכל בה מחמת ערווה, ולכן אינו מצילה, הרי זה חסיד שוטה ומבלה עולם [15]. וכן מי שראה תינוק מבעבע בנהר, ואמר לכשאחלוץ תפילין אצילנו, ועם כשהוא חולץ תפיליו הוציא זה את נפשו, הרי זה חסיד שוטה [16]. וכן מי שמונע עצמו מחילול שבת במקום פיקוח נפש, הרי זה חסיד שוטה [17].
- אין צורך להסכמת האדם להצלת נפשו, ואפילו צווח העומד בסכנה ואמר אל תצילני, אין שומעים לו ומצילים אותו, ואחר כך חוזרים ומוציאים ממנו הממון שהוציאו להצלתו [18].
- העובר על איסורי תורה, כולל חילול שבת, בשביל פיקוח נפש, אין זה עבירה כלל אלא מצווה [19]. לפיכך, מי שחילל שבת לצורך פיקוח נפש, ואחר כך התברר שלא היה צורך בכך, כגון שהשתפר מצבו של החולה, או שהחולה נפטר, או שאדם אחר כבר עשה את הדרוש עבור החולה, אף על פי כן עשה מצווה, ויש לו שכר טוב מאת ד' [20], ואף על פי שהתברר שטעה, אינו נחשב כטעה בדבר מצווה שלא עשה מצווה, אלא הכל כלול בחיוב של 'וחי בהם', והוא פטור מחטאת [21].
- מי שעוסק בהצלת נפשות, ולצורך זה נזקק לעבור על איסורים שונים, אינו צריך כלל לחפש עצות איך להימנע מהעבירה, כיוון שאין זו עבירה אלא מצווה, ולפיכך אין חייבים מעיקר הדין לעשות מעשה שיש בו טורח גדול כדי למנוע את הצורך בחילול שבת בשביל פיקוח נפש [22], ואין חייבים להוציא ממון כדי להימנע ממעשה עבירה לצורך פיקוח נפש כאשר החיוב על גופו של האדם, אלא אם כן הממון עצמו משועבד לאותו דבר, ואין זה תלוי במחלוקת אם שבת הותרה או דחוייה בפיקוח נפש [23].
- משום חומרת פיקוח נפש, וכדי שלא יבואו אנשים בפעם אחרת להימנע מהצלת אחרים, התירו סופם משום תחילתם, היינו התירו איסורים שונים, גם לאחר גמר הפעולות שנדרשו להצלת נפשות, וכל זה כדי שלא להכשיל לעתיד לבוא, וכדי שלא יבואו לידי סכנת נפשות [24]. ויש מי שחולק וסובר שצריך לטרוח ואף לסבול קצת כדי למעט באיסורים אף כאשר עוסקים בהצלת נפשות [25].
- מי שמחוייב להתעסק בהצלת נפשות, ופטור באותה עת מלברך כל הברכות, והוא טועה ומחמיר על עצמו לברך, יש מי שהסתפק אם מותר לענות אחריו אמן [26].
- יש מי שכתב, שבעניין פיקוח נפש אפילו מתכווין למלאכת הרשות עם אותה מלאכה של פיקוח נפש - מותר, מפני שהיא מלאכת חובה, ומצווה היא עליו, לפיכך התירו חכמים אפילו כשעושה עמה מלאכת הרשות, כדי שלא ימנע בשום עניין מפיקוח נפש המוטלת חובה עליו [27].
- לא רק וודאי פיקוח נפש דוחה את כל המצוות שבתורה, אלא גם ספק פיקוח נפש [28]. לפיכך אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב [29], שהרי אמרה התורה 'וחי בהם' [30], שלא יוכל לבוא בשום עניין לידי מיתת ישראל על ידי שמירת מצוות [31].
- ספק נפשות להקל, והיינו שאם יש מחלוקת בידי פיקוח נפש, הולכים אחרי המיקל [32].
- יש מי שכתב, שאדם הנמצא בסכנה ויכולים להציל את חייו אבל הוא יישאר אחר כך שוטה, מכל מקום חייבים להצילו [33]. מצינו בפרוסקים מספר הגדרות ביחס לספק פיקוח נפש:
- ספק פיקוח נפש הוא בין אם הספק הוא במצב העובדתי, ובין אם הספק הוא מבחינת ההלכה, היינו אם מצב נתון מוגדר כפיקוח נפש מצד ההלכה [34].
 - ספק פיקוח נפש דוחה את כל המצוות גם אם יש ספק בעצם העובדה אם יחיה לאחר שיעברו על האיסור כדי להצילו, היינו גם כאשר יש ספק על עצם סיכויי ההצלה [35].
 - הכלל הוא, שכל ספק פיקוח נפש שדוחה שבת הוא דווקא אם ספק הסכנה נמצא בפנינו, אבל אם החולה אינו בפנינו, ורוצים לעבור על איסורי תורה אולי יזדמן בעתיד חולה שיהיה לו צורך בזה, וודאי שאין דוחים שום איסור מחמת הנחה זו, ואפילו לא איסורי דרבנן, כי אם נקרא לחששות כאלו ספק פיקוח נפש, אם כן יהיו כל המלאכות מותרות בשבת, שמה יזדמן חולה באותו יום שיצטרך לזה, ואין מקום לחלק בין חשש לזמן קרוב, או חשש לזמן רחוק [36]; ויש מי שכתב, שאין לחלק בין אם החולה מצוי לפנינו או לא, אלא בין אם הדבר מצוי, אבל לא בדברים עתידיים שבהווה אין להם זכר [37], והיינו אם התהליך שגורם למצב של סכנה כבר מצוי בפועל, אף שטרם פגע באדם מסויים, הרי זה בגדר פיקוח נפש, אבל אם אפילו התהליך לא מצוי בפועל, ורק יש חשש שהוא יתהווה בעתיד, אין זה גדר של פיקוח נפש [38].
 - אם הסכנה איננה קיימת כרגע, אף שהיא יכולה להתפתח אחר כך ממצב העניינים, אין זה בגדר פיקוח נפש, ולא התירו בו איסורי תורה, רק שבות דרבנן [39]. ולפיכך חולה שגורם הסכנה כבר נמצא בו, והוא מוגדר כחולה שיש בו סכנה, דינו שונה ממי שהסכנה עלולה להיות בו בעתיד, אבל בהווה עדיין אין בו סכנה, כגון יולדת [40]. בדין זה יש מי שכתב, שהיינו כאשר יש חשש שהמחלה הנוכחית שאיננה מסוכנת תביא לסכנה אחרת, אבל אם המחלה בעצמה היא מסוכנת, אף שכעת אין היא בדרגה של סכנה, הרי זה גדר פיקוח נפש, אם יש חשש שהיא עצמה תתגבר לדרגה של סכנה [41]; ויש מי שכתב, שאף אם הדבר שיוכל להביא את הסכנה כבר נמצא בפנינו, אין זה גדר פיקוח נפש אם דרגת הסכנה גופא איננה בגדר כזה [42].
 - אם הרודף (כגון המחלה) כבר נמצא בגוף האדם, הרי זה בכלל פיקוח נפש, אולם אין נחשב כרודף אלא אם כן מצבו של החולה הולך ורע, אבל אם אין שינוי במצבו, כי אז נעשה כאילו פסקה הרדיפה לאותה שבת [43].
 - יש מי שכתב, שרק אם מתקיימים שני תנאים אזי אומרים שאין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב, דווקא שהדבר המסוכן נמצא באופן מוחשי לגדנו, ודווקא כשיש חזקת יהודי המסתכן [44].
 - אף שבפיקוח נפש אין הולכים אחר הרוב, בכל זאת כאשר הדיינים חלוקים ביניהם, הולכים אחר רוב הדיינים גם בעניינים הנוגעים לפיקוח נפש [45].
 - ספק פיקוח נפש אינו סתם ספק השקול, אלא אפילו ספק ספקא וספק רחוק דוחה את כל האיסורים, ואפילו שלושה ספקות יחד [46], אבל כאשר הספק הוא רחוק מאד, אחד מיני אלף, לא מתחשבים בו גם בענייני פיקוח נפש [47].
 - בעניין דרגות הספק השונות מצינו כמה הגדרות: יש מי שכתבו, שכל דבר שהעולם נוהגים לעשות כן ולא לחוש, אין זה בגדר סכנה; וכל דבר שהעולם חוששים לו משום סכנה, הרי הוא בגדר סכנה [48].
 - יש מי שכתב, שלא כל ספק רחוק נידון כספק פיקוח נפש, ונדרשת רמת ספק מסויימת כדי להחשיב מצב נתון כמצב של ספק פיקוח נפש, אלא שדרגה כזו איננה קבועה, והיא נקבעת לפי המקובל אצל הבריות להעריך שקיים חשש סכנה. לפיכך, מכיוון שמקובל על הבריות שקנה המידה להערכת סכנה לכל הציבור היא שונה מהערכת הסכנה ליחיד, הרי שספק סכנה לכל הציבור נידון כספק פיקוח נפש גם אם הסכנה היא בסבירות נמוכה מזו שהיה מוערך כספק פיקוח נפש לגבי יחיד. כמו כן רמת הסכנה הנדרשת להגדרת מצבו של אדם כחולה שיש בו סכנה היא גבוהה יותר מהרמה הנדרשת כדי להתיר טיפול מסויים בחולה שכבר הוגדר כחולה שיש בו סכנה [49].

- בעצם הקביעה של חשש רחוק לפיקוח נפש אם יש להחשיבו כספק פיקוח נפש הדוחה שבת, או שיש להחשיבו כמצב נדיר מאד, שאינו דוחה שבת, יש לדון בכל מקרה לגופו [50]; ואמנם מצינו בין גדולי הרבנים שחלקו בהגדרת מצבים נתונים ומוגדרים ביחס להערכה כזו. לדוגמא, בעניין שמירה בשבת עם רובה במקום שאינו מסוכן ואין בו עירוב, שהנחיות הבטיחות קובעות שלא להכניס מחסנית לרובה מחשש לפליטת כדור, אך מאידך מדיני שבת עדיף להכניס את המחסנית כדי להינצל מאיסור טלטול - יש מי שכתב, שיכניסו את המחסנית לרובה [51], ויש מי שפסק שלא להכניס את המחסנית [52]; או במקרה שהגיעו מקלעים חדשים לגיזרה בליל שבת, והוראות התיפעול מחייבות לערוך ניסוי בכלים לפני הסיור, ואין שם כלי נשק אחרים - יש מי שאסר לערוך הניסוי [53], ויש מי שהתיר [54].
- בדין ספק אם חייב למסור עצמו למיתה, כגון ספק בדין באחד משלוש עבירות שיהרג ולא יעבור, או במצבים אחרים שחייב למסור עצמו למיתה - יש שכתבו, שאינו חייב למסור נפשו, שספק נפשות להקל [55]; ויש שכתבו, שאין בזה דין של ספק נפשות להקל, לפי שבקידוש השם לא הקפידה תורה על נפש [56].
- הרודף אחר חברו להורגו, אפילו היה הרודף קטן, או חרש או שוטה [57], הרי כל ישראל מצווים להציל הנרדף מיד הרודף, ואפילו בנפשו של הרודף [58]. ואין הנרדף צריך להתרות ברודף, וכן אינו צריך לדקדק אם יכול להציל עצמו על ידי פגיעה באחד מאבריו של הרודף, אלא הוא רשאי להורגו, וכל זה מחמת שהוא בהול על חייו [59].
- במקום שאין דין רודף, כגון שמן השמים רודפים אותו [60] - יש מי שכתב, שהיינו לאחרי אסור להרוג את הרודף, אבל הנרדף עצמו רשאי להציל את עצמו גם בחיי הרודף [61].
- בפיקוח נפש ציבורי מצינו קולות מיוחדות, הן ביחס לעצם ההגדרה של מצב פיקוח נפש, והן ביחס לגדרי פיקוח נפש:
 - נזק של רבים נחשב כמצב של פיקוח נפש, אשר מתיר חילול שבת באיסור דרבנן, כגון לטלטל קוף המונח ברשות הרבים מחשש שייזוקו בו רבים, או לכבות גחלת של מתכת [62]; ויש אומרים, שמחמת חשש נזק לרבים מותר לעבור אפילו באיסורי תורה, כגון כיבוי גחלת של עץ ברשות הרבים, בשביל שלא יזוקו בה רבים [63]. יש מי שכתב, שרבים לעניין היתר חילול שבת באיסור דרבנן הוא שניים [64].
 - דוחק הציבור עם חשש להתרוששותו הוא עצמו מצב של פיקוח נפש, בעוד שחשש דומה ביחס ליחיד, לא נחשב כפיקוח נפש [65]. לפיכך התיירו איסורי שביעית מן התורה כדי לשלם מס ציבורי שעלול לרושש את הציבור [66]; ממון רבים נחשב כפיקוח נפש [67].
 - מצב הנוגע לרבים וצריך להורות לרבים, יש להורות כדין פיקוח נפש, אף שבמצב זהה כהוראה ליחיד יש להחמיר ולא לחלל שבת באותו מצב [68].
 - להציל רבים ממיתה מותר לעבור גם על גילוי עריות, אף שביחיד נפסק שיהרג ולא יעבור [69].
 - מותר לחלל שבת להצלת רבים גם כשהסכנה עדיין לא החלה [70], בעוד שביחיד אין מחללים שבת על סכנה עתידית.
 - ספק סכנה לכל הציבור נידון כספק פיקוח נפש גם אם הסכנה היא בסבירות נמוכה מזו שהיה מוערך כספק פיקוח נפש לגבי יחיד [71].
 - דיונים מיוחדים מצינו ביחס לגדרי פיקוח נפש והגדרותיו הנוגעות ליוצאי צבא ומלחמה [72], ואלו הנוגעים לשוטרים ולפעילות משטרתית [73].
- בחשש לפיקוח נפש רוחני, היינו חשש שיעבירו את הפרט או רבים על דתם - יש מי שכתב, שאין אומרים בזה שפיקוח נפש דוחה איסורים, ואסור לחלל שבת כדי למנוע מצב כזה [74]; ויש הסבורים, שגם כדי למנוע פיקוח נפש רוחני דוחים את כל המצוות שבתורה, ומחללים על זה את השבת [75].
- יש מי שכתב, שמה שכל האיסורים נידחים מפני פיקוח נפש הוא דווקא כשאפשר לעשות את האיסור בלא תאוה, ואפילו אם ממילא תהיה לו הנאה מכך, הותר מפני הסכנה, אף שצריך להשתדל שלא יתכווין להנאה, אך מכל מקום אין להימנע מההצלה גם אם אינו יכול להימנע מההנאה שבאיסור; אבל איסורים שעצם היווצרותם תלויה בתאוה, כגון קישוי ובעילה של איסור עריות, או כל דבר שכוונת התאוה היא העיקר במעשה האיסור, כגון מי שמחלתו והתנהגותו היא ליהנות ממאכלות אסורים, ומתאוה לעבור על איסורים אלו גם ללא קשר לרפואתו, אין זה נדחה מפני פיקוח נפש [76], מפני שהתורה התירה לעבור איסורים כדי להציל נפש מישראל, אך לא התירה להציל נפש שאחר כך וודאי תעבור איסורים [77]; ויש מי שכתב, שבכל מקרה של פיקוח נפש צריך להציל את המסוכן, שכן מותר לחלל שבת גם למי שאוכל נבלות לתיאבון, והטעם שמה יעשה תשובה לאחר הצלתו [78].
- מעיקר הדין אסור לאדם להכניס עצמו למצב של פיקוח נפש, כדי שייפטר ממצוות באותה עת, כגון שיעשה מעשה ביום חול שיביא אותו למצב של פיקוח נפש בשבת, ואז יהא מותר לחלל שבת [79]. יש אומרים, שאיסור זה הוא בין במצב של וודאי פיקוח נפש, ובין במצב של ספק פיקוח נפש [80]; ויש אומרים, שהאיסור הוא דווקא למצב של וודאי פיקוח נפש, אבל לספק פיקוח נפש - מותר [81]. מי שגרם לעצמו לבוא לידי פיקוח נפש על ידי מעשה של איסור - יש אומרים, שאין עוברים על איסורי תורה כדי להצילו [82]; ויש אומרים, שאף במקרה כזה פיקוח נפש דוחה את כל האיסורים [83].
- אין דוחים נפש מפני נפש, לפיכך האשה שהיתה מקשה ללדת, ויצא רובו של וולד, אין נוגעים בו, ואין מצילים את האשה בנפשו של הוולד [84]; וכן עכו"ם שאמרו לישראל תנו לנו אחד מכם ונהרגנו, ואם לאו נהרוג את כולכם - יהרגו כולם, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל [85]; וכן נשים שאמרו להן עכו"ם, תנו לנו אחת מכן ונטמאנה, ואם לאו הרי אנו מטמאין את כולכן, יטמאו כולכן, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל [86].
- אף שקבעו חז"ל שאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש [87], בכל זאת יש עבירות ומצבים שדוחים פיקוח נפש:
 - שלוש העבירות החמורות - עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, חייב למסור עצמו למיתה, וייהרג ואל יעבור [88]. בשלוש עבירות אלו אין הבדל בין אם צריך לעבור עליהם בצינעא או בפרהסיא, ובין בשעת השמד או שלא בשעת השמד, בכל אופן ייהרג ולא יעבור [89]. ולעניין אם נתכווין המאנס להעבירו על הדת, או שהתכווין להנאת עצמו - יש מי שכתבו, שגם בזה אין כל הבדל, ובכל מקרה ייהרג ולא יעבור [90]; ויש מי שכתבו, שלעניין עבודה זרה וגילוי עריות, אם המאנס מתכווין להנאת עצמו, יעבור ולא ייהרג, ובשפיכות דמים, גם להנאת עצמו, ייהרג ולא יעבור [91].
 - לא רק בעצם האיסור של שלוש עבירות אלו ייהרג ולא יעבור, אלא גם באביזריהו, היינו בדינים הנמשכים מאותם האיסורים, ואפילו על אביזריהו שאין עליהם חיוב מיתה אלא איסור לאו בלבד [92]. ויש מי שכתבו, שלא החמירו באביזריהו אלא כשרוצה ליהנות מן האיסור, אבל כשכופים עליו בניגוד לרצונו - יעבור ולא ייהרג [93]. וכן נחלקו הפוסקים אם חייב למסור נפשו גם באביזריהו של שלוש עבירות אלו כשהם רק איסורי דרבנן, או כאשר יש רק חשד ומראית עין [94], ובשעת השמד חייב למסור נפשו אפילו באיסורי דרבנן [95].

- בדין אשה בגילוי עריות - יש מי שסבורים, שאין היא חייבת למסור נפשה אם מביאים עליה איש האסור לה משום עריות, כי היא קרקע עולם, ואינה עושה מעשה [96], אבל אם מכריחים אותה לעשות מעשה ולהביא עליה את הערוה, אף היא תיהרג ולא תעבור [97]; ויש מי שכתבו, שאף אשה בגילוי עריות חייבת למסור נפשה, ותיהרג ולא תעבור אפילו אם אינה עושה מעשה [98].
- בדין החיוב ליהרג, ולא לגרום לרציחה - יש אומרים, שהוא דווקא כשאומרים לו להרוג בידיים את חברו, ואם לא - יהרגו אותו, אבל אם אומרים לו - הנח לזרוק עצמך על תינוק או תיהרג, אינו חייב למסור נפשו כדי להציל את חברו [99]; ויש אומרים, שאין הבדל בין עושה מעשה לבין אם אינו עושה מעשה [100].
- אף שכללו חז"ל, שכל האיסורים שבתורה נידחים מפני פיקוח נפש, חוץ משלוש העבירות החמורות שיהרג ואל יעבור, מצינו עוד מצוות שדנו חז"ל והפוסקים אם דינם שיהרג ולא יעבור, שאין הם נידחים מפני פיקוח נפש:
- בכל עבירות שבתורה, אפילו על מצווה קלה שבקלות [101], אם אומרים לו לאדם עבור ולא תיהרג, ונתכווין האנס להעבירו על המצוות, והיה הדבר בפרהסיא, היינו בפני עשרה אנשים וכולם יהודים, ואף מומרים וכופרים מצטרפים להיחשב פרהסיא [102], ייהרג ולא יעבור [103]; ואם האנס עושה כן להנאת עצמו, לא חייב למסור נפשו [104].
- שליט שגזר על עם ישראל לבטל דתם, או לבטל מצווה מן המצוות, הרי זה ייהרג ואל יעבור, בין שנאנס בתוך עשרה מישראל, ובין שנאנס בינו לבין הגויים [105].
- סברה פשוטה היא שבדיני מלחמה אין להתחשב בפיקוח נפש של הפרט [106], שאם נאמר שיעבור ולא ייהרג, והיינו שלא יצא למלחמה כדי לא לסכן את נפשו, לא מצאנו ידו ורגליו בדיני מלחמה, בין מלחמת מצווה ובין מלחמת הרשות, אלא על כרחך ענייני הכלל של מלחמות, ואפילו מלחמת רשות, יוצאים הם מכלל זה של 'וחי בהם' [107], ומעצם דיני המלחמה אין משגיחים בה על סכנת נפשות [108], ולא נאמרו דיני פיקוח נפש אלא ביחס ליחידים, אבל בציבור לא חלים גדרים אלו [109]. אכן, כל זה בתנאי שיש סיכוי לנצח, והסכנה אינה אלא לגבי יחידים; אבל אם מדובר בנסיבות שבהן יש סכנה קיומית לכלל ישראל, אין להסתכן במלחמה, וכן אם יש הערכה שלא ניתן להגן על מקום כלשהו, ואם ימשיכו להלחם ימותו רבים, וגם יפול המקום, אין להסתכן בכך [110]. אמנם יש מי שכתב, שמצות הריגת שבעת העממים היא כאשר יכול להורגו מבלי שישתכן בדבר [111].
- בדין גזל - יש הסבורים, שאף הוא לא נדחה מפני פיקוח נפש [112]; אך רוב הפוסקים סבורים, שאיסור גזל נדחה אף הוא בפני פיקוח נפש, ככל האיסורים הנידחים בפני פיקוח נפש [113]. אכן, אם על ידי גזל יציל נפשו אך יגרום למותו של אחר, כגון כשיש מספיק מים להצלת נפשו של אדם אחד, והמים שייכים לאותו אחד, אסור לאחר לגזול ממנו את המים, כדי להציל את נפשו [114].
- בדין הלבנת פני חברו - יש אומרים, שאיסור זה עומד אפילו בפני פיקוח נפש, והוא אבק רציחה [115]; ויש אומרים, שאין הלבנת פנים עומדת בפני פיקוח נפש [116].
- בדין חנופה - יש אומרים, שבמקום סכנה מותר להציל עצמו על ידי חנופה [117], והיינו שאם מתיירא שמא יהרגנו, מותר לומר לו יפה עשית [118]; יש מי שכתבו, שחייב אדם למסור עצמו לסכנה, ואל יעבור על חנופה, ובפרט דין היושב למשפט [119]; ויש מי שכתבו, שדווקא כשאין אלא חשש סכנה אסור להחניף, אבל בסכנה קרובה מותר לאדם להציל עצמו על ידי חנופה, אלא אם כן העבירה גלויה לרבים ויש בה חילול השם [120].
- בדין ייחוד - יש מי שכתבו, שגם באיסור זה אומרים שיהרג ולא יעבור [121]; ויש מי שכתבו, שבאיסור ייחוד לא אומרים שיהרג ולא יעבור [122].
- בדין שאלה בקוסמים ובמכשפים - יש שכתבו, שדבר זה מותר במצב של פיקוח נפש, וכן מותר להיות חובר חבר במצב של פיקוח נפש, היינו להצמיד יחדיו בעלי חיים שרודפים אחריו [124]; ויש שכתבו, שדברים אלו הם מאביזרייה של עבודה זרה, ואסורים אפילו בפיקוח נפש [125].
- יש עבירות שנאמר עליהן שהן חמורות כשלוש העבירות החמורות, או כאחת משלוש עבירות אלו, אך מכל מקום אין הכוונה שדינם שיהרג ואל יעבור, ולא אמרו כן אלא שדרך חכמים להפליג בחומרת העבירות כדי שישמר האדם מלהכשל בהן, אך לא אמרו כן לענין ייהרג ואל יעבור [126]. דוגמאות לכך: לשון הרע [127], הקורע כלים בחמתו [128], מי שאינו מבקר את החולה [129], ועוד.
- וכן בדין תלמוד תורה, מה שאמרו חז"ל שגדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות [130] - יש מי שכתבו, שהיינו דווקא כשיש אחרים שיכולים להציל, ולכן אף על פי שמצווה גדולה מי שמקדים להציל נפשות, מכל מקום תלמוד תורה קודם [131]; ויש מי שכתבו, שלא אמרו אלא שיותר יש זכות למי שזוכה ועוסק בתורה ולא באה לידו הצלת נפשות, ממי שבאה לידו הצלת נפשות ועל ידי כן צריך לבטל תלמוד תורה ולעסוק בהצלת נפשות [132].

מקורות והערות

- [1] והוא מלשון 'יונקחו עיניכם' (בראשית ג ה). והוא גם לשון 'פיקח' המנוגד לעיוור או חרש. וראה בקונקורדנציה שהוא שורש 'פצח' בחילוף אותיות קצ-פ; [2] רשיי כתובות ה א ד"ה פיקוח, לפי אוצר לעזי רשיי; [3] ערוך, עי פקח, על פי תרגום יונב"ע עה"פ יעת להשליך אבנים' (קהלת ג ה); [4] לפקח על עסקי כלה (שבת קנא א); לפקח על עסקי רבים (כתובות ה א); [5] כתובות ה א; [6] יומא פג א; [7] סנהדרין לו א; רמב"ם רוצח א טז; [8] בכתבי יד של התלמוד הבבלי (הגניזה ומיינכן), בכתבי יד של הירושלמי (ליידן) ובכתבי יד של המשניות (קאופמן, פארמה, קיימברידג') חסרה המילה 'מישראל', וכך היא גם הגירסא ברמב"ם סנהדרין יב ג; [9] סנהדרין עד א; כתובות יט א; רמב"ם יסודי התורה ה א; טוש"ע יו"ד קנז א; [10] שאילתות שאילתא מב; רמב"ם שם ב; בעל המאור סנהדרין עד ב; [11] המכתם פסחים כה ב; [12] וראה ח"י חת"ס עה"ת שמות לא יג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"א אות' ה-ז; [13] רמב"ם שבת ב ג; [14] רמב"ם רוצח ז ח; [15] סוטה כ א; שם כא ב; [16] ירושלמי סוטה ג ד; [17] רמב"ן במלחמות סנהדרין פ"ח; שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תתפ"ה, וסי' אלף קלט; [18] שו"ת מהר"ם ברי"ב רוטנברג סי' לט; [19] אור החיים עה"פ שמות לא טז. וראה בשד"ח דברי חכמים סי' לט; [20] טוש"ע או"ח שכח טו, ובמ"ב שם סקכ"ב; שמירת שבת כהלכתה פליב סי' ז; [21] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בשמירת שבת כהלכתה פליב העי' יט; [22] שמירת שבת כהלכתה פליב טע"ה, ובהע' קסו שם; [23] שו"ת מנחת שלמה ח"א סי' ז אות א. וראה עוד בשו"ת מנחת שלמה ח"א סי' טט; [24] ראה עירובין מד ב. וראה בשו"ת מנחת שלמה סי' ז סוף אות א, ושם דוגמאות שונות בביתן. וראה עוד בשו"ת חת"ס חאו"ח סי' רג, ורחו"מ סי' קצד. וראה באריכות מחלוקת הגר"מ פיינשטיין בשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' פ, והגרש"ז אויערבאך בשו"ת מנחת שלמה סי' ח - אם ההיתר של סופו משום תחילתו הוא דווקא באיסורי דרבנן או אפילו באיסורי תורה; [25] הגר"פ עפשטיין על קונטרס הרפואה בסידור מנחת ירושלים, העי' 11. וכן משמע משו"ת דברי מלכאל ח"ד סי' טו. וראה בשו"ת מנחת שלמה שם, מה שדחה דבריהם באריכות; [26] שו"ת מנחת שלמה ח"א סי' צא אות כה(ה); הליכות שלמה ח"א פכ"ב סי' ט; [27] ר"ן שבת קו ב ד"ה הא; [28] יומא פג א-פד ב; ערכין ז ב; רמב"ם שבת ב א; טוש"ע או"ח שכח ג. וראה עוד בילקוט יוסף ח"ד שבת (ד) סי' שכח אות ה; [29] יומא פד ב-פה א; כתובות טו ב; [30] בפסוקנו; [31] תוסי' יומא פה א ד"ה ולפקח; ר"ש מכשירין ב ז; [32] שבת קכט א, וש"י. וראה בשבט מיהודה שער א פ"ב, שיסוד הלימוד שספק נפשות להקל הוא מדין ושפטו העדה והצילו העדה, ולא מהדין הכללי של ספק פיקו"נ דוחה שבת מהפסוק 'וחי בהם' גוי', עיי"ש; [33] הרב ל"ג. הלפרין, עטרת שלמה, ח"ד עמי' מח ואילך; [34] ראה שבת קכט א. וראה שו"ת שרידי אש ח"ב סי' קכ; [35] ראה שו"ת דבר יהושע ח"ב סי' צד. וראה תו"ש לך לך פ"ז אות ט; [36] שו"ת נוב"ת חו"ד סי' ר; שו"ת חת"ס חו"ד סי' שלו; שו"ת

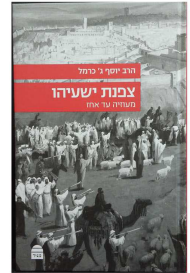
בנין ציון ח"א ס"י קלו. אמנם ראה בשו"ת בנין ציון החדשות ס"י קסט, שלצורך פיקוח נפש מותר לעבור על איסור גם כשמתיירא שמא ישכנו עקרב ויבוא לידי סכנה, וי"ל. וראה תוס' פסחים מו ב ד"ה רבה, שאין אנו מתיירים כל מלאכות שבת מדין הואיל וראויות לחולה שיש בו סכנה, לפי שחולה שיש בו סכנה אינו מצוי. וראה בחז"ל תו"ת פסחים שם, שאם אמנם יש לו חולה שיש בו סכנה בביתו, פטור על מלאכת שבת אף אם עשה לבריא, הואיל וראויה לחולה, שהרי מצוי הוא בביתו. וראה מחלוקת שו"ת רעק"א ס"י ה, ושו"ת חת"ס חאו"ח ס"י עט, בענין מלאכות המותרות לחולה שאין בו סכנה, אם אומרים בו הואיל, שהרי חולה שאין בו סכנה הוא שכית, אלא שלא שכית שיצטרך דווקא לאותו דבר; [37] חזו"א אהלות ס"י כב סק"ל"ב (יו"ד ס"י רח אות ז). וראה בקובץ איגרות החזו"א ח"א איג' רב, ובתשובות וכתבים חזו"א ס"י מה; [38] וכן כתב בשו"ת רעק"א ס"י ס ד"ה ולענין; [39] רבנו ירוחם, הובאו דבריו ב"י ס"י שכת. וראה שו"ת עין יצחק ס"י פ; שו"ת בנין ציון ח"א ס"י קלו; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח ס"י טו פ"ז. וראה אגרות החזו"א ח"א איג' רב, שכתב: "ובכלל צריך זהירות יתירה בהיתר פיקוח נפש בדברים שאין הפיקוח נפש לפנינו אלא בעתיד, ואם באנו להפריז על המידה, יתפחו כל החנויות בשבת בארצות הגולה, בטענת הפסד כל הפרנסה ויבוא לפיקוח נפש, וצריך לשקול במאזני הצדק"; [40] שיטת הגר"ח והגר"י מברסק; [41] שבט מיהודה ח"א בהע' נוספות לפסקים ח-ג. וראה שו"ת ממעמקים ח"א שאלה ב, שהביא בשם הרב אברהם דובער כהנא מקובנה להחיר אכילת מרק טריפה בזמן השואה, מחשש שאם לא יאכלו הרי שלאחר זמן יהיו חלשים עד כדי פיקוח נפש; [42] שו"ת בנין ציון ח"א ס"י קלו; [43] הגר"יז אויערבאך, הובאו דבריו בס' שמירת שבת כהלכתה פ"ב הע' ב; [44] שו"ת ציץ אליעזר ח"ח ס"י טו פ"ז; [45] מני"ח מ' עח סק"ב. היינו ככל דיני אחרי רבים להטות; [46] ראה שו"ת הגר"יז הרצוג חאו"ח ח"א ס"י נח; שו"ת שבט הלוי ח"א ס"י ס, ושם ח"ה ס"י קעד; [47] שו"ת רעק"א ס"י ס; שו"ת חת"ס חיו"ד ס"י שלו; שו"ת הגר"יז הרצוג שם; [48] שבט מיהודה ח"א ס"י ט סק"ב; הגר"יז אויערבאך, הובאו דבריו בשו"ת ציץ אליעזר ח"ט ס"י יז פ"ב אות ט, ובס' שמירת שבת כהלכתה פ"ב הע' ב; [49] הרב מ.מ. פרבשטיין, אסיא, חוב' נג-נד, תשנ"ד, עמ' 87 ואילך; [50] וראה בתשובות וכתבים לחזו"א ס"י מה. בענין הודעה לציבור לרדת למקלטים בשבת בעת מלחמה, שכתב "ואף שאין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב, מכל מקום בדברים חוקים הרבה מפיקוח נפש, אין דנים כפיקוח נפש, ותלוי במידת הבטחון"; [51] הגר"יז אלישיב, הובאו דבריו בסוף פסקי אומרו של הרב א.י. נריה, תחומין, ג, תשמ"ב, עמ' 11 ואילך; [52] הגר"יז אויערבאך, הובאו דבריו במאמר שבהע' קודמת; [53] הגר"יז אלישיב, הובאו דבריו במאמר שבהע' 50; [54] הגר"יז קלופט, הובאו דבריו במאמר שבהע' 50; [55] יש"ש יבמות פ"ו ס"י ג; רש"ש יבמות נג ב, בדעת התוס', עזר מקודש אבהע"ז ס"י כ; [56] שו"ת תרומת הדשן ס"י קצט (הובא בשו"ת יו"ד ס"י קנז סק"א); מני"ח מ' רצה, בדעת הכס"מ; שבט מיהודה שער א פ"ב-ג; [57] ראה אור שמח רוצח א ו; [58] סנהדרין עג ב; רמב"ם רוצח א ו; טושו"ע חו"מ תכה א; [59] שו"ת הריב"ש ס"י רלח וס"י תעג; [60] ראה סנהדרין עב ב; [61] מאירי סנהדרין שם, בשם חכמי הדורות; [62] שבת מב ב, ורש"י שם; ביצה כח ב; טושו"ע או"ח שח יח; [63] ר"ן על ר"ף, שבת מב ב. והוא על פי שיטת רב האי גאון, בה"ג והה"ח הסבורים שבסוגיא שם מדובר גם בגבלת של עץ; [64] שולחן שלמה ח"ב ס"י שח אות' נ-נא; [65] שו"ת חת"ס חו"מ סוסי קעז; [66] סנהדרין כו א, ובתוס' שם ד"ה משרבו; [67] ראה שו"ת בן פורת ח"ב ס"י י לענין תביעת עניי כולל אחד. וראה רמ"א יו"ד קס כב, לענין הלוואה ברבית לצורך קהל; [68] ראה חזו"א תשובות וכתבים ס"י מה, בענין הודעה לציבור למהר ולרדת למקלטים בעת מלחמה, שזה דבר חרוק מפיקוח נפש, ותלוי כפי מידת הבטחון; [69] ראה תוס' יומא פב א ד"ה מה; מאירי סנהדרין עד ב; מהר"י"ק שורש קסז; שו"ת שבות יעקב ח"ב ס"י קסז. אבל מכל מקום אשה שנבעלה ברצון כדי להציל נפשות, אף על פי כן אם יש עדים על כך, או שהבעל ראה זאת בעצמו, הרי היא אסורה על בעלה - שו"ת צפנת פענח ח"א ס"י כד, ויש מי שהתירה לבעלה - שו"ת שבות יעקב שם; [70] בדין נכרים שבאו על עיירות ישראל הסמוכות לספר, שכתב האו"ח בהל' שבת ס"י פד אות יד - שאין לחלק בין היכא שצרו כבר, לאומרים שרוצים לבוא לשלול, אלא כשהקול יוצא שרוצים לבוא לשלול, אף על פי שלא באו עדיין, מותר ללבוש כלי זיין לשמור ולעשות קול בעיר כדי שלא יבואו, דאין מודקדקין בפיקוח נפש. וראה הרמ"א או"ח שכת' ו, ובמ"ב שם סקט"ו; [71] הרב מ.מ. פרבשטיין, אסיא, חוב' נג-נד, תשנ"ד, עמ' 87 ואילך; [72] שו"ת הגר"יז הרצוג חאו"ח ס"י מה-מו, וס"י מח-מט; שו"ת קול מבשר ח"א ס"י מז; [73] ראה - שו"ת הגר"יז הרצוג חאו"ח ח"א ס"י נז-נח; עמוד הימיני ס"י יז; א. דסברג וי. רוזן, תחומין, ב, תשמ"א, עמ' 66 ואילך; ילקוט יוסף ח"ד שבת כ"ד ד ס"י שכת סע' כ-כז; [74] שו"ת הרשב"א ח"ז ס"י רסז, הובא ב"י או"ח סוסי' שו. וראה רמ"א או"ח שכת' י. וראה ביאור הגר"א ס"י שו סק"י"ד; [75] ב"י שם; [76] המתבר או"ח שו יד. וראה בט"ז שם סק"י, ובמ"א שם סק"י"ט, בשיטת הרמ"א בנידון; [77] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב ס"י נט. וכן משמע כשיטה זו בקובץ הערות ס"י כג אות ג; [78] הגר"יז אויערבאך, בהסבר שיטת האגר"מ, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ה חיו"ד ס"י קנה סוסק"א; [79] הגר"יז אויערבאך, שם. וראה עוד בשו"ת מנחת שלמה ח"א ס"י ז אות ד; [79] על פי הסוגיא בשבת יט א, בענין איסור הפלגה בים פחות משלושה ימים קודם השבת; [80] ר"י מלוניל, שבת ז א אלפס ד"ה אין מפליגין; שו"ת מהר"י בן לב ח"ב ס"י נג; [81] ח"י רמב"ן שבת קלד ב; [82] שבות יעקב, הובא בשע"ת או"ח ס"י שו סק"י"ט, חכמת שלמה או"ח ס"י שלט; קובץ הערות לר"א וסרמן יבמות ס"י כג סק"י"ג; [83] ברכ"י או"ח ס"י שא אות ו; שו"ת מהר"י"ל דיסקין, ח"ב קוני' אחרון ס"י ה אות לד; הגר"יז אויערבאך, מוריה, סיון תשל"א, עמ' לב; שמירת שבת כהלכתה פ"ב הע' 117; [84] אהלות ז ו; סנהדרין עב ב; רמב"ם רוצח א ט; טושו"ע חו"מ תכה ב; [85] תוספתא תרומות פ"ז; ירושלמי תרומות ח ד; פ"י הרא"ש משנה תרומות ח ב; [86] משנה תרומות ח יב, ופ"י הרע"ב שם; [87] יומא פב א; התורה כתובות יט א; [88] תוספתא שבת סוף פט"ז; יומא שם; כתובות שם; פסחים כה א; סנהדרין עד א; ירושלמי שביעית ד ב; רמב"ם יסודי התורה ה א-ב; טושו"ע יו"ד קנז א. וראה בקובץ הערות יבמות ס"י מה, ח"י רבנו חיים הלוי על רמב"ם יסודי התורה שם, וגליונות החזו"א על ח"י רבנו חיים הלוי הנ"ל - אם הכוונה ששלוש עבירות אלו אינן נידחות מפני פיקוח נפש, ושב ואל תעשה עדיף, או שהן אף דוחות פיקוח נפש, עיי"ש; [89] רמב"ם וטושו"ע שם; אגרת השמד לרמב"ם, מהד' קאפח, עמ' קיד; רמב"ן מלחמות סנהדרין סופ"ח; ח"י הר"ן ונמוק"י סנהדרין שם; החינוך מ' רצו; ריטב"א ע"ז כז ב; [90] ראה רשימת הראשונים הסוברים כן באנציקלופדיה תלמודית, כרך כב, ע' יהרג ולא יעבור, עמ' פ, הע' 305-309; [91] בעל המאור סנהדרין שם; ביאור הגר"א יו"ד ס"י קנז סק"י, בדעת רש"י סנהדרין שם ד"ה היכי; [92] ראה ר"ן פסחים רפ"ב; נימוק"י סנהדרין סופ"ח. וראה עוד בעל המאור ובמלחמות לרמב"ן סנהדרין שם; תורת האדם, שער השענה; שו"ת יו"ד ס"י קנז סק"י; שו"ת חות יאיר ס"י קפב; [93] נמוק"י ב"ק קיג א; מני"ח מ' רצה, בדעת הראשונים אחרים; שו"ת אור גדול ס"י א, בדעת הרמב"ם; [94] ראה שו"ת הריב"ש ס"י רנה; רמ"א יו"ד קנז ג; ביאור הגר"א שם סק"י, וס"י קנה סוסק"י"ב; שו"ת יו"ד ס"י קנז סק"י; שו"ת נובי"ת חאבהע"ז ס"י קנז; אור שמח ע"ז ג ח; מני"ח מ' שמש; [95] שאילתות שאילתא מב; מהר"י"ק שורש קלו; רמ"א יו"ד קנז ג; [96] רש"י ותוס' יומא פב סוסי"א; תוס' סנהדרין עד ב ד"ה והא; ריב"ם בתוס' סנהדרין עד ב ד"ה מה, וכתובות ג ב ד"ה ולידרוש; ר"א"ש ורמב"ן סנהדרין שם; שיטמ"ק כתובות שם; בעל המאור פסחים כה ב; ר"א"ש יבמות פ"ו ס"י א; רמ"א יו"ד קנז א. וראה ערוך לנר סנהדרין עד ב. וראה עוד בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב ס"י נט; [97] תוס' ורא"ש שם; שיטמ"ק כתובות ג ב; [98] שמות בארץ יומא פב א, לדעת הרמב"ם וטושו"ע; ח"י רבנו חיים הלוי יסודי התורה ה א, בדעת הרמב"ם. וראה באריכות באנציקלופדיה תלמודית, כרך כב, ע' יהרג ולא יעבור, עמ' פט ואילך; [99] תוס' פסחים כה ב ד"ה אף, ויומא פב א ד"ה מה, ויבמות נג ב ד"ה אין, וסנהדרין עד ב ד"ה והא; ר"א"ש יבמות פ"ו ס"י א. וראה בארץ יומא פב א, לדעת הרמב"ם וטושו"ע; ח"י רבנו חיים הלוי יסודי התורה ה א, בדעת הרמב"ם. וראה בהגדרת מצוות כאלו - ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך כב, ע' יהרג ולא יעבור, עמ' קא-קד; [100] ראה שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א ס"י ע; [101] סנהדרין עד א-ב; ירושלמי שביעית ד ב; שאילתות שאילתא מב; רש"י ע"ז כז ב ד"ה בפרהסיא; רמב"ם יסודי התורה ה ב; טושו"ע יו"ד קנז א; תוס' ע"ז נד א ד"ה הא; ר"ן סנהדרין שם. וראה במשך חכמה ויקרא כב כו-לב בטעם הדבר; [104] שאילתות שם; רש"י סנהדרין עד ב ד"ה הנאת; ר"ן סנהדרין שם. ונחלקו הפוסקים אם יש רק חלק מהתנאים הללו, כגון שנתכווין להעבירו על המצוות אבל בצינעא, או שנתכווין להנאת עצמו אבל בפרהסיא או בשעת השמד וכיוצא"ב, אם גם אז יהרג ולא יעבור אלא; [105] תוספתא שבת סוף פט"ז; סנהדרין עד א; רמב"ם יסודי התורה ה א; טושו"ע יו"ד קנז א; ר"ן ומאירי סנהדרין שם; ריטב"א פסחים כה א; [106] רמ"א מני"ח מ' תכה; מרומי שדה עירובין מה א; [107] שו"ת משפט כהן ס"י קמו, וכתב שם, שאולי הוא מכלל משפטי המלוכה (וראה גם בספרו של הרא"י"ה קוק חזון הגאולה עמ' רכב); אגרות ראי"ה ח"ג איג' תקמד; [108] הגר"ח מברסק עה"ת פ"י בשלח עה"פ עם חרף נפשו; [109] א. שוחטמן, ויעמידה ליעקב לחק, מהד' שניה, עמ' 36 ואילך; [110] הגר"א שפירא, מורשה, חוב' ט, חורף תשל"ה, עמ' 18; הנ"ל, בהערות לס' ויעמידה ליעקב לחק, עמ' 67 ואילך; [111] ס' החינוך מ' תכה; שם מ' תקכה. וראה במני"ח מ' תכה שהשאיר שיטה זו בצ"ע; [112] שו"ת בנין ציון ח"א ס"י קסז-קעב, ושם שו"ת בנין ציון החדשות ס"י קעג, ושם ח"ג ס"י קג; שו"ת דובב מישרים ח"א ס"י נח. והוא על פי המבואר בירושלמי ע"ז ב ב, וכדעת רבי מאיר בכתובות יט א, וכדכתב הרמב"ן בכתובות שם, ופני משה ירושלמי שם; [113] שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד ס"י שמו-שמו; שו"ת שו"מ מהדו"ק ח"ב ס"י קעד; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א ס"י ריד;

[114] חזו"א חו"מ ב"מ ליקוטים ס"י כ לךף סב; [115] תוסי' סוטה י ב ד"ה נוח, וראה רש"י שם; שערי תשובה לר"י שער ג ס"י קלו-קלט; שו"ת בנין ציון ח"א ס"י קעג. והוא על פי גמ' סוטה שם - נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים; [116] מאירי סוטה שם. והיינו שרק דרך הערה הוא שאמרו שיפיל עצמו לאש. וגם הרמב"ם השמיט דין זה. וראה בנידון באריכות בשו"ת מנחת שלמה ח"א ס"י ז אות ד; שו"ת יביע אומר ח"ו חיר"ד ס"י יג אות יב; [117] תוסי' סוטה מא ב ד"ה כל. וראה תו"ת פרי וישלח פל"ג אות ג, ותו"ש פרי וישלח פל"ב אות כח; [118] מג"א סוסי' קנו; [119] שערי תשובה לרבנו יונה שער ג אות קפח; מנורת המאור (אבוהב) ס"י מה; [120] יד קטנה, ה"ל דעות פ"י אות יג-יד; [121] ראה שו"ת צור יעקב ס"י טז; שו"ת זרע אברהם חיר"ד ס"י ה; [122] שו"ת שם אריה חאבהע"ז ס"י לג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ו ס"י מ פ"א אות ט; [123] שו"ת יו"ד ס"י קעט סק"א, בשם רש"י; שו"ת משכנות יעקב ס"י לט; [124] כריתות ג ב; רש"י סנהדרין סה א ד"ה אסור; טושו"ע יו"ד קעט ז. וראה בנידון בתוסי' כריתות שם ד"ה ואי; ט"ז שם סק"ד; שו"ת בנין ציון החדשות ס"י קסט; מהר"ץ חיות סנהדרין שם; [125] שו"ת רדב"ז ח"א ס"י תפה; [126] שו"ת הריב"ש ס"י קעא; שו"ת פני יהושע ח"ב ס"י מד. וראה עוד חזו"א יו"ד ס"י קד סק"ג; [127] ערכין טו ב; רמב"ם דעות ז ג; [128] שבת קה ב. וברמב"ם דעות ב ג - כל הכועס כאילו עובד עבודת כוכבים; [129] נדרים מ א; רמב"ם אבל יד ד; [130] מגילה טז ב; [131] פרישה יו"ד רנא. וראה בדרישה שם; [132] ב"ח וט"ז יו"ד שם סק"ו.

חדש - "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעוזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עוזיה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו. בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

ארץ אגדה

הרב מרדכי הוכמן

בחינת קדרה בידיים

במסכת גיטין (דף מה, א) מובא מעשה בבנות רב נחמן, וז"ל המעשה בתרגום חופשי: "בנות רב נחמן היו בוחשות את הקדרה בידיהן (ולא היו נכוות מחוס הקדרה). והוקשה הדבר לרב עיליש, שהרי כתוב (קהלת ז, כח): 'אָדָם אֶחָד מֵאֶלֶף מֵצֵאתִי וְאִשָּׁה בְּכָל אֶלֶף לֹא מֵצֵאתִי', - והרי רואים אנו שבנות רב נחמן יוצאות דופן שלא כדברי קהלת! גרם להם דבר זה ונפלו בשבי, ונשבה גם רב עיליש איתן. יום אחד ישב לידו אדם אחד שהיה מבין בלשון הצפורים. בא עורב וקרא לעברו של רב עיליש. שאל רב עיליש את אותו אדם: 'מה הוא אומר?', וענה לו שהעורב אומר: 'עיליש ברח, עיליש ברח'. אמר רב עיליש, העורב הוא עוף שקרן ואיני סומך עליו. בינתיים באה יונה והיתה קוראת. שאל רב עיליש את אותו אדם 'מה היא אומרת?' וענה לו שהיונה אומרת: 'עיליש ברח, עיליש ברח'. אמר רב עיליש, כנסת ישראל נמשלה ליונה, ויש להבין מדבריה שיתרחש לי נס אם אברח. אלך ואראה את בנות רב נחמן, ואם הן נשארו בנאמנותן אחזיר אותן יחד איתי. אמר בלבו, נשים מספרות זו לזו את כל דבריהן בבית הכסא אלך ואקשיב לשוחתן שם. שמע שהן אומרות, אלו ששבו אותנו הם הגברים שלנו וגם אנשי נהרדעא הם הגברים שלנו. כדאי שנאמר לשובים שלנו שירחקו אותנו מנהרדעא כדי שלא יבואו אנשינו ויפדו אותנו. הבין רב עיליש שלא נשארו בנאמנותן, וברח בלעדיתן, והצטרף אליו אותו אדם מבין בשפת העופות. לרב עיליש התרחש נס והצליח לעבור את הנהר, אך לאותו אדם לא התרחש נס ומצאו אותו והרגו אותו. כאשר חזרו בנות רב נחמן, אמר רב עיליש שהן היו בוחשות את הקדרה בכשפים."

הספור מעורר כמה קשיים. מקובלנו שהצדיקים משתדלים לפעול באופן טבעי, והם עושים נסים ומופתים במקום צורך, כאשר אי אפשר לפעול באופן טבעי, או כאשר הנס נצרך כדי לחזק את האמונה בבורא העולם, או כדי לחזק את האמונה בשליחותו של הנביא או הצדיק. אם מצבם הרוחני של אנשי נהרדעא הצריך את חיזוק האמונה על ידי מופתים, כמו בחינת הקדרה בידיים ממש, מדוע זה משנה אם המופתים נעשים על ידי גבר צדיק או אשה צדקת?

דרשת הכתוב שהזכיר רב עיליש אפשר שאינה מוכרחת, ונראה שתלמידי החכמים האחרים שהיו בנהרדעא דרשו כתוב זה בשבח הנשים, שהן לא היו בין אלו שנתנו את תכשיטיהן לעגל (וראו רבינו בחיי שמות לה, כ)¹. נראה, שכך חשבו גם שאר תושבי נהרדעא, ולכן לא תמחו כיצד הצליחו בנות רב נחמן לבחוש את הקדרה בידיהן. אלא שרב עיליש הוא שדרש את הכתוב באופן שלפיו, בחינת הקדרה בידיים אי-אפשר שתיעשה באמצעות אשה. ויש לברר מדוע?

קושי נוסף שיש במעשה הוא חוסר התייחסות לצד הלכתי חשוב ביותר. ברמב"ם (איסורי ביאה יח, ח) מבואר שלמרות שעדות עד אחד אינה נחשבת לבירור מספיק, בכל זאת אם עד אחד מעיד בפני אדם שאשת אותו אדם נאסרה עליו, והאדם חש שהוא מאמין לעד וסומך על דבריו, אשתו אסורה עליו והוא צריך לגרשה. לכאורה, המעשה היה צריך להתמקד בפרט הלכתי חשוב זה, ולספר שרב עיליש בא והעיד בפני בעליהן של בנות רב נחמן שהן רצו להישאר אצל שוביהן ולא להיפדות, וממילא שהן אסורות לבעליהן, ולהותיר בפני הבעלים את ההחלטה אם להאמין לדבריו אם לאו. על גבי שלב חשוב זה, אפשר להוסיף את ההנחה שהן בחשו את הקדרה בידיהן בכשפים. מדוע חסר שלב חשוב זה מן המעשה?

אפשר שחסרון שלב זה מרמז שמדובר במעשה סמלי שלא התרחש כפשוטו. דבר זה מתבקש מסיבה נוספת. לא מסתבר שבנות רב נחמן לא רצו להיפדות מן השבי. השובים שלהן לא נשאו אותן לנשים ואף לא תכננו לעשות זאת. ואם הן לא היו נפדות מהשבי, מן

הסתם היו השוברים מוליכין אותן לעיר אחרת ומוכרים אותן לגויים כשפחות, והן היו צפויות לחיי סבל וייסורים. מסתבר מאוד שאין מדובר כאן ב'שבי' פשוטו כמשמעו, ולאור כך יש להבין פרטים נוספים שבמעשה זה. יתכן שהמעשה מרמז להשלכות של לימוד תורה שלא לשמה, וכדלהלן.

לימוד תורה לשמה – ושלא לשמה

בליקוטי מוהר"ן (קמא, קנט²) מבואר שלימוד תורה לשמה עולה למקום גבוה, ומביא רק שפע לעולם. מאידך, ההבל היוצא מלימוד תורה שלא לשמה אינו עולה למקום גבוה והוא נותר במקום נמוך. יש אנשים שהבל נמוך זה מגיע אליהם והם משתמשים בו כדי להתעורר ללימוד תורה ולתפילה וכדומה, אך יש אנשים שהבל זה מגיע אליהם והם משתמשים בו להתעוררות שאינה נצרכת בעמל בלי"ט מלאכות. ונמצא שלימוד תורה שלא לשמה עלול להוות מכשול בפני אחרים. יש צדיקים שמשום כך אינם רוצים להתפרנס מעמל תורתם. הם חוששים שמא יכשלו בלימוד תורה שלא לשמה, ומכיוון שהדבר עלול לגרום לתקלה לאחרים - הם אינם רוצים בכך. ונראה שרוב עיליש היה מצדיקים אלו. ואכן במסכת בבא מציעא (דף סח, ב) מסופר שרוב עיליש קיבל סחורה בהלוואה כדי לעסוק בה לפרנסתו, ומסתבר עשה כך משום שלא רצה להתפרנס מיגיעתו בתורה. אך על אף שרוב עיליש החמיר על עצמו, הוא לימד זכות על תלמידי חכמים אחרים שמתפרנסים מעמל תורתם, ומטעם זה הוא הזכיר את הכתוב בקהלת, וכדלקמן.

אחד להוראה

הכתוב שהזכיר רב עיליש נדרש ע"י חז"ל בקהלת רבה (ז, א, ומובא גם ברש"י בקהלת שם):

"בנוהג שבעולם אלה בני אדם נכנסין למקרא, יוצאין מהן מאה למשנה, יוצאין מהן עשרה לתלמוד, יוצא מהם אחד להוראה, וזהו שכתוב - אדם אחד מאלף מצאתי."

המדרש מספר שמתוך כאלף תלמידים שיכנסו ללימוד המקרא, רק כמאה ימשיכו ללימוד המשנה, ומתוכם כעשרה ימשיכו ללימוד התלמוד, ורק אחד מהם ימשיך ויתעלה למדרגת מורה-הוראה ('פוסק הלכה'). וכוונת המדרש היא שמציאות זו אינה נוהגת בנשים, וזו כוונת המשך הכתוב - "וְאִשָּׁה בְּכָל אֶלֶף לֹא מִצְאָתִי". ניתן לומר שהמדרש מתאר מציאות שנכונה מבחינה סטטיסטית. מספר הנשים העוסקות בלימוד המשנה והתלמוד הוא קטן ביותר, ולכן לא מצוי שאתח מהן תתעלה למדרגת 'פוסק הלכה'. אך נראה שרוב עיליש פירש שכוונת המדרש היא שאין זה רצוי שאשה תעסוק לפרנסתה במקצוע של 'פוסק הלכה'.

במסכת כתובות (דף קו, א) מובא שתלמידי חכמים שלימדו את הכהנים הלכות שחיטה, וכן תלמידי חכמים שלימדו את הכהנים הלכות קמיצה, היו נוטלים את שכרם מתרומת הלשכה. היה הכרח בתלמידי חכמים שישקיעו את זמנם בלימוד התורה עד שיגיעו למדרגת מורי הוראה באותם תחומים, והיה צורך שזמנם יהיה גם פנוי כדי להורות וללמד את תורתם, ולכן היה מותר להם ליטול שכר על עיסוקם כמורי-הוראה, ואף היה מותר לשלם להם מהכסף הקדוש של תרומת הלשכה.

מה שמצאנו במקדש נכון גם מחוץ למקדש. כאשר יש צורך בתלמיד-חכם שזמנו יהיה פנוי והוא יכול להורות הלכה לשואלים אותו, מותר לו להתפרנס מכך. ואמנם יתכן שהוא עלול להיקלע למצב הגובל בלימוד תורה שלא-לשמה. שכן יתכן שבמקום לעמול במלאכות קשות בשדה, או במקום לטוטט במרחקים בעיסוק במסחר, הוא מעדיף מטעמי נוחות לנצל את ידיעותיו ולהתפרנס כפוסק-הלכה. אולם זה מצב שהוא נקלע אליו, וניתן ללמד עליו זכות. מצוות תלמוד תורה מוטלת על הגברים, ואותו תלמיד חכם הידר במצווה זו, והקב"ה סייע בידו וזיכה אותו להיות בין הבודדים שהגיעו למדרגת 'מורה הוראה'. ובזמן שהצבור זקוק שיהיה מי שימלא תפקיד זה, והוא המתאים לכך, הוא צריך ליטול על עצמו תפקיד זה. וגם אם יתכן שבעת מן העתים לימוד התורה שלו יהיה שלא-לשמה, הוא אנוס ונחשב כטועה בדבר מצווה. אלא שאשה לא הצטוותה ביגיעת התורה עד למדרגת פוסקת-הלכה. ונראה שלכך מרמז המעשה בבחינת הקדרה בידיים, וכדלקמן.

חום הגיהנם - והעמל בל"ט המלאכות

בליקוטי מוהר"ן (תניינא, קיט) מובא שבמידה מסוימת הגיהנם נמצא כבר כאן בחיי העולם הזה:

"דיבר עמנו כמה פעמים מענין יסורי עוה"ז, שכל בני העולם כולם מלאים יסורים, אין גם אחד שיהיה לו עוה"ז ואפי' העשירים הגדולים... כי כולם נולדו לעמל ומלאים רוגז ויסורין. ואין שום עצה ותחבולה להנצל מעמל ויגון הזה, כי אם לברוח להש"י ולעסוק בתורה... ואמר רבינו ז"ל, הנה הכל אומרים שיש עוה"ז ועוה"ב. והנה עוה"ב אנו מאמינים שיש עוה"ב. אפשר יש גם עוה"ז גם כן באיזה עולם, כי בכאן נראה שהוא הגיהנם כי כולם מלאים יסורים גדולים תמיד. ואמר שאין נמצא שום עוה"ז כלל:"

ר' נחמן מברסלב מגלה שיש ראייה רוחנית גבוהה ולפיה הגיהנם מצוי במידה מסוימת כאן וכעת בעולמנו, ויש לברוח משם לה' יתברך ולעסוק בתורה. כאשר האדם מת ונפרד מגופו ומתאוות האכילה והעושר והכבוד וכדו' הוא מקבל יכולת להכיר ב'אמת' זו, אך בעבודת נפש מאומצת אפשר להגיע להכרה זו כבר כעת בעולמנו. כאשר האדם זוכה להכרה זו, הוא מבין שבזמן שהוא השקיע את כוחו בתורה או בתפילה או בעשיית חסד עם הנזקקים - הוא היה מצוי עם ד' והיה במידה מסוימת ב'גן עדן'. ומאידך הוא מבין, שבזמן שהוא השקיע את כוחו בצבירת עושר מיותר - הוא היה מצוי במידה מסוימת ב'גיהנם', והוא עצמו היה 'מלאך חבלה' שייסר את עצמו בעמל מיותר.

בקהלת (ו, ז) נאמר: "כְּלַעֲמַל הָאָדָם לְפִיהוּ...". הצורך של האדם לטרוח ולעמול בעולם הזה נועד במקורו כדי שיהיה לו במה למלא את פיו. מי שטורח ועמל בל"ט המלאכות כדי למלא את פיו, וכן לצרכים הכרחיים נוספים, ממלא את רצון הבורא. ומתבקש שגם כשהוא מוסיף וטורח כדי שיהיה לו במה לסייע לצרכים רוחניים או בכדי לסייע לחלשים ולנזקקים יש לו על כך גם שכר רוחני, וכעין מה שכתב הרמב"ם (הלכות דעות ג, א): "...ועל ענין זה צו חכמים ואמרו וכל מעשיך יהיו לשם שמים, והוא שאמר שלמה בחכמתו בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך".

מאידך, קשה מאוד לדייק ולעמול בל"ט המלאכות רק עבור הצרכים הכרחיים, וקשה מאוד לזכור ולעשות את כל הנעשה שם רק לשם שמים. מי שעוסק בעמל בל"ט המלאכות נמצא בסיכון, שמא ח"ו בעת מהעתים יעשה את מעשיו שלא לשם שמים, ובאותה העת הוא 'נכווה' כביכול מאש הגיהנם, שנמצא כאן בעולם הזה. נראה שהמעשה בהגסת הקדרה באמצעות הידיים מתייחס באופן סמלי לענין זה, וכדלקמן.

הגנה מאש הגיהנם שבעולם הזה

ה'קדרה' משמשת כ'סמל' להשגת אוכל באמצעות שימוש בחום ה'אש'. מצד אחד, כדי שהמאכל יהיה ראוי לאכילה צריך להגיס את הקדרה כשהיא על ה'אש', אך מאידך כדי שלא להיכוות מחום האש אי אפשר להגיס את הקדרה באמצעות הידיים ממש. מציאות

שבה מגייסים את הקדרה בידיים בלא להיכוות מחום האש היא מציאות פלאית. יתכן שהיא מראה על צדיקות של העושה כך, ומראה שהקב"ה חפץ בו ובמעשיו, ולכן הוא משנה עבורו את סדרי בראשית ומתרחשים לו ניסים. אך מאידך יתכן שמדובר במעשה כשפים, שנעשה בניגוד לרצון הבורא.

מי שמתפרנס מעיסוקו בתורה כפוסק-הלכה, משיג את מאכלו בלא להיכוות מ'אש הגיהנום שבעולם הזה'. שהרי גם אם נכשל בעת מהעתים ועסק בתורה שלא-לשמה, הוא לא עסק אז בעמל מיותר בל"ט המלאכות, עמל שנמשל ליגיהנום'. ואמנם באותה העת ההבל שעלה מלימוד התורה שלו, לא הגיע למקום העליון, אך כפי שהתבאר בליקוטי מוהר"ן (קמא, קנט) יש שישתמשו בהבל נמוך זה להתחדשות בתורה ובמעשים טובים, ומי שנטל מהבל זה והסתייע בו כדי להתעורר לעמל מיותר בל"ט המלאכות – הוא אדם שאינו כשר והוא זה שפשע בעצמו. ונראה, שלכך היתה כוונת רב עיליש באומר – שמצוי שאדם אחד מאלף יבחש את הקדרה באמצעות ידיו בלא להיכוות. והיינו שמצוי שאדם אחד מאלף שנכנסים למקרא יתעלה למדרגת הוראה ויהיה 'פוסק הלכה' ואף יתפרנס מכך, וקהלת 'מוצא' לכך הצדקה באומר: "אָדָם אֶחָד מֵאֶלֶף מְצַאֲתִי".

אך נשים לא נצטוו בעמל התורה, והן לא נצטוו להגיע למדרגת 'פוסק הלכה'. ואם אשה חרגה ממנהג העולם וטרחה ועמלה בתורה והגיעה למדרגת 'פוסק הוראה' ואף מתפרנסת מכך, קהלת 'לא מוצא' לכך הצדקה, ולכך כוונתו באומר: "וְאִשָּׁה בְּכָל אֶלֶף לֹא מְצַאֲתִי".

בנות רב נחמן

רב נחמן נשא לאשה את ילתא בתו של ראש הגולה. ומהמסופר עליה בתלמוד מתברר שהיתה אשה תקיפה ובעלת דעה. ומהמסופר עליה במסכת נדה (דף כ, ב) מתברר שהיתה לילתא הבנה מסוימת בדין 'מראות' אך לא היתה לה הבנה מספקת כדי להכריע בעניינים אלו, ולכן נאלצה ללכת לשני אמוראים עד שאחד מהם פסק לה את מה שהיה נראה לה לנכון. ובתוספות שם נאמר שילתא לא פנתה בשאלה זו לרב נחמן בעלה, משום שיתכן שרב נחמן לא רצה לפסוק בעניינים אלו, או שילתא היתה סבורה שבעלה רב נחמן מחמיר מדי בעניינים אלו. בכל אופן, מציאות כזו שמסיבה כל שהיא אינה יכולה לברר את דין 'מראות' אצל בעלה, או לשלוח אותו לברר שאלה זו אצל פוסקי הלכה, גורמת לאשה למבוכה לא מועטת.

אפשר שהמעשה בבנות רב נחמן מרמז שילתא רצתה לפתור בעיה זו, ולכן שלחה את בנותיה ללמוד היטב את דיני המראות, עד שהן היו בקיאות מאוד בדינים אלו והיו ראויות לפסוק הלכה בתחום זה. ומכיוון שילתא היתה בעלת מעמד ותקיפה היא אף הצליחה לסדר להן את מעמד רשמי, ואף סידרה להן פרנסה קבועה מאת אנשי נהרדעא בתור 'פוסקות' בתחום זה. ונראה שרב נחמן אביהן לא התנגד לכך. אולם רב עיליש תמה על כך, שכן קהלת רמז שאפשר למצוא צידוק לכך שאדם אחד מאלף יקבל את פרנסתו בתור פוסק-הלכה, אך אי אפשר למצוא צידוק לכך שאשה תתפרנס בתור פוסקת-הלכה. והנה בנות רב נחמן פורכות את דברי קהלת. בנות רב נחמן 'בוחשות את הקדרה' בלא להיכוות מ'אש הגיהנום שבעולם הזה'.

השבי של רב עיליש ובנות רב נחמן

מסתבר שלאחר זמן ארע ח"ו משבר כלכלי. ולתושבי נהרדעא היו קשיים כלכליים והם התקשו לפרנס את בנות רב נחמן בתפקידן כ'פוסקות'. והן נאלצו לחפש פרנסה בתפקיד אחר. ומסתבר שגם רב עיליש התקשה לקבל סחורה בעיסקה ולהיות עצמאי בפרנסתו. ומכיוון שבנות רב נחמן התפרסמו כבנות משכילות הן מצאו את פרנסתן כשכירות בתפקיד חשוב בעסק מסויים. ואף רב עיליש שהיה אמורא התפרנס מן הסתם כאדם חכם משכיל ואף הוא מצא שם את פרנסתו כשכיר בתפקיד חשוב. אולם רב עיליש הרגיש שהוא נמצא שם בשביה.

יש עסקים שניתן לומר עליהם שבעליהם הקימו אותם כדי להתפרנס בכבוד, ומי שעובד אצלם מוצא את פרנסתו בכבוד, ואינו משנה את סדרי העדיפויות שלו. אולם יש עסקים שבעליהם הקימו אותם כדי להתעשר, והלך רוח זה ניכר גם אצל רוב המועסקים אצלם. ועובד חדש שנקלט שם בעבודה מושפע אט-אט מדיבוריהם ומאורחות חייהם של שאר העובדים שם, וגם הוא משנה אט-אט את סדרי העדיפויות שלו, ומעמיד בראש סולם העדיפויות שלו את הרצון להעשיר, ודוחק לתחתית הסולם את השאיפות הרוחניות שלו ושל בני משפחתו. פעמים ואין ברירה, ואדם נאלץ לעבוד שם כדי להתפרנס. אך למרות שהוא מרוויח שם משכורת גבוהה ביותר, הוא חש שהוא נמצא שם ב'שביה' ומחפש דרך להימלט משם, ולמצוא מקום עבודה אחר שמנשבת בו רוח חיים אחרת, נכונה ורגועה יותר.

העורב והיונה

העורב והיונה מוזכרים בתורה ביציאה מתיבת נוח (בראשית ח ז-ב). נוח שלח אותם מן התיבה כדי לבדוק אם המים יבשו ואפשר לצאת מן התיבה. ומסופר שהעורב לא התאמץ בשליחותו והיה חוזר לתיבה מיד לאחר שנשלח. ומאידך היונה התאמצה בשליחותה ואף חזרה באחת מהשליחותיות כאשר עלה זית בפיה, וחז"ל מבארים שהיה בכך רמז שהיא אינה חפצה לחזור לתיבה ולהתפרנס מתחת ידו של נוח (עירובין דף יח, ב): "אמרה יונה לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, יהיו מזונותי מרויחן כזית ומסורין בידך, ואל יהיו מתוקין כדבש ותלוין ביד בשר ודם".

בית המדרש הוא מעין 'תיבת נוח' שמסמלת מקום מוגן מן הפגעים שמצויים בחוץ, ודמויות סמליות של 'עורב' ושל 'יונה' קיימים גם בבית המדרש. פעמים שאחר כמה שנים הלומד בבית המדרש הגיע לרוויה, והוא אינו מסוגל עוד לשבת בבית המדרש וללמוד תמידים-כסדרם. גם רבותיו חשים בכך, והם מרמזים לו שימצא לו מקום אחר ויפנה את מקומו לתלמידים החדשים. אך מאידך, כל עוד הוא נחשב לתלמיד בבית המדרש, יש לו מקום ללון וארוחות מסודרות, ויתכן שהוא כבר אברך מן המניין המקבל מילגה. והדבר מפתה אותו להישאר ולקבל מתנת חינוך, ולא ליטול על עצמו סיכון בהגעה למקום עבודה שאינו בדיוק לפי שאיפותיו. מי שבאופיו הוא 'עורב', יערוך נסיונות שואו כאלו הוא בודק מעבר למקומות אחרים, מקומות עבודה או מקומות לימודים וכדו', ויעדיף להישאר ב'תיבת נוח' ('בית המדרש') עד שיכלו כל הקיצים ולא תהיה לו ברירה. אך מי שבאופיו הוא 'יונה' יעדיף להגיע למקומות מרירים כמו זית, ולהתפרנס מיגיע כפיו, ובלבד שלא לקבל מתנת חינוך.

נראה שה'עורב' וה'יונה' משמשים בספור כיסמלים להצעות עבודה חילופיות שהוצעו לרב עיליש. הצעת עבודה אחת הגיע מאדם שבאופיו היה 'עורב'. הוא פגש ברב עיליש ושאל אותו למעשיו, והחל לחקור ולשאל אותו שאלות רבות. רב עיליש לא הבין כל כך את מטרת האיש, והוא שאל את חברו שהיה מבין ב'שפת העופות'. והלה הסביר לו שאותו איש מרמז לו שיש לו אפשרות לעבוד בעסק שלו, אלא שה'עורב' מעוניין שרב עיליש הוא זה שיפנה אליו באופן רשמי ויבקש לעבוד אצלו.

רב עיליש זכר שכאשר אותו אדם מיצה את תקופת לימודיו בבית המדרש, הוא עוד הוסיף לשהות שם ולקבל 'מתנת חינוך' עד שכלו כל הקיצים. הוא הניח שאדם זה מחפש את תענוגות החיים, ומן הסתם זה הלך הרוח שמנשב גם בעסק שלו ולכן העדיף רב עיליש להישאר בעסק שהוא היה 'שבוני' בו כעת, ולא לברוח אל העסק של אותו 'עורב'. אולם לאחר מכן הוא פגש ב'יונה', שגם הוא רמז לרב

עיליש שיש אפשרות שרב עיליש יעבוד בעסק שלו. רב עיליש זכר שכאשר אותו 'יונה' מיצה את תקופת לימודיו בבית המדרש, הוא לא רצה להוסיף לשהות שם ולקבל 'מתנת חנים', ובחר ללכת למקום עבודה שבו התמורה הכלכלית היתה מרירה כזית. הוא הניח שאדם זה הוא ישר ואינו מחפש את תענוגות החיים, ומן הסתם זה הלך הרוח שמנשב גם בעסק שלו, וכדאי 'לברוח' אליו.

רב עיליש רצה להמליץ בפני 'יונה' שכדאי לו להעסיק בעסק שלו גם את בנות רב נחמן, אך לפני כן הוא רצה לבדוק אם גם הן חשות כמוהו, כמי שנמצאות ב'שביה' בעסק שבו הן מועסקות. כאשר רב עיליש האזין לשיחתן, הוא שמע שהן כלל לא חשות ב'שביה', הן מאושרות מהמשכורת הגבוהה שהן מקבלות. ואדרבא, הן חוששת שאנשי נהרדעא יבקשו מהן לחזור ולהיות מועסקות כ'פוסקות' הלכה' במשכורת מזערית. וכאשר עיליש שמע זאת, הוא הבין שאין טעם לספר להן על מקום העבודה החילופי שהוא רוצה 'לברוח' אליו.

הסיכון שב'בריחה'

ומסופר, שכאשר רב עיליש ברח הצטרף אליו אותו אדם שהבין בשפת העופות, אלא שרב עיליש הצליח לברוח, ואלו אותו אדם נתפס ו'נהרג'. נראה שהספור מרמז שהמעבר ממקום עבודה אחד למקום עבודה אחר הוא תהליך מסוכן. רב עיליש קיבל רמז להצעת עבודה אישית שהתאימה לכישורים שלו, הצעה זו התאימה גם לכישורים של בנות רב נחמן, ולכן רב עיליש רצה שגם הן תעבורנה עמו. אך הצעה זו לא התאימה לכישורים של אותו 'מבין', שהרי ה'מבין' עצמו שמע שההצעה הופנתה באופן אישי לרב עיליש – "עיליש ברח". אלא שאותו 'מבין' סבל כמו רב עיליש מאורחות החיים שנהגו בעסק שבו הם היו מועסקים, וגם הוא חש ב'שביה'. כאשר הוא ראה שרב עיליש 'בורח' לעסק של 'יונה', הוא נטל סיכון ופנה גם הוא לעסק של 'יונה' וברר שם אם יש אפשרות עבודה שמתאימה לכישורים שלו.

מכיוון שלא היה מחסור בעובדים מהסוג שלו, החלו לברר שם אם יש סיבות מיוחדות שבגללן שווה להעסיק אותו. הם פנו לברר זאת בעסק שבו עבד, וכאשר נודע לבעלי העסק שאינו מרוצה ממקום עבודתו ומחפש מקומות אחרים, הם פיטרו אותו, ומצבו הכלכלי הידרדר עד שהפך ל'עני'. ה'עני' שקול כ'מת' (נדרים סד, ב). ולכך מרמז המעשה שמספר שיתפשו את אותו 'מבין' ו'הרגו' אותו. נראה שהמעשה מרמז, שלמרות הסבל הכרוך בעבודה במקום שהלך הרוח המנשב הוא המרדף אחר העושר ותענוגות החיים, עדיף להישאר שם ולהתפרנס בכבוד – מאשר לקחת סיכון שאינו מחושב ולהיות מפוטר.

חזרתן של בנות רב נחמן

גלגל חוזר הוא בעולם. ועסקים עולים ויורדים, וחוזר חלילה. במשך הזמן העסק העשיר והמצליח, שבו המשיכו בנות רב נחמן לעבוד, קרס; והן חזרו לנהרדעא וחזרו לעיסוקן הקודם כ'פוסקות הלכה'. רב עיליש הניח, שדברי בנות רב נחמן שהן היו מעוניינות להמשיך לעבוד באותו עסק עשיר, מגלים שכבר מלכתחילה עבודתן כ'פוסקות הלכה' לא נעשתה לשם-שמים אלא מטעמי נוחות, וכך הוא גם עתה. והעובדה שהקב"ה מצליח את מעשיהן, ובי'אופן סמלי' הן חזרו 'לבחוש את הקדרה בידיהן' בלא להיכוות מ'אש הגיהנום' שבעולם הזה, אינו מראה שהקב"ה מסכים לכך. שהרי מצויים 'מעשי כשפים' בעולם, וברור שהם נעשים בניגוד לרצון הקב"ה, ובכל זאת הקב"ה הוא זה שמאפשר ל'מעשי כשפים' להצליח.

ואף כאן, דברי קהלת שאמר: "אֲדָם אֶחָד מֵאֶלֶף מִצְאָתִי וְאִשָּׁה בְּכָל אֶלֶף לֹא מִצְאָתִי", הדברים שמהם הסיק רב נחמן שאין זה ראוי שאשה תעסוק לפרנסתה כ'פוסקת הלכה', היו נכונים כבר מתחילה. כבר מתחילה, עוד לפני שרב עיליש שמע את שיחתן, הן עסקו בעיסוק זה לשם הפרנסה והכבוד, ולא לשם שמים. והצלחתן היתה 'מעשה כשפים', וצדק קהלת בדבריו. הסבר סמלי זה של המעשה, מסביר מדוע רב עיליש לא פנה ל'בעליהן' של בנות רב נחמן, כדי לומר להם שהן 'אסורות' עליהם. משום שלא מדובר ב'בעלים' ממש ובי'איסור' ממש. מדובר בהתייחסות מותרת או אסורה ללימוד תורה. ולא הכל נמצאים במדרגת רב עיליש.

¹ ואכן בדקדוקי סופרים השלם מובא בשם רבנו תם, שמתחלה היו בנות רב נחמן בוחשות את הקדרה בידיהן בזכות צדקותן, ולאחר שהתקלקלו בשבי ולא עמדו בצדקותן, הן רצו להמשיך ולבחוש את הקדרה בידיהן אלא שלא יכלו, ומחמת הבושה למדו כשפים ובחשו בכשפים.

² וז"ל ליקוטי מוהר"ן תורה קנט: "... אך לא כל אדם זוכה לזה שיהיה לימודו עולה להשכינה, כי לזה צריך שיהיה אדם יקר ושיהיה לימודו רק להשכינה, היינו לאוקמא שכיתא מעפרא, ולא כל אדם זוכה ללימוד זה, ואף אם לומד ביראת שמים, וגם אם אומר שלימודו לאוקמא שכיתא מעפרא, עם-כל-זה מי יודע אם ראוי לכך שיהיה לימודו להשכינה, וכשאין לימודו עולה להשכינה, אזי כשהתורה יוצאת, ואי-אפשר לה לעלות אל מקום מכונה... ומתפזרת למטה לכל העולם, וכל בני עולם שואבים מהאוויר, וכולם שואבים מזאת התורה שנתפזרה למטה באויר, בהקיץ או בשינה, ולפי מהות האדם שמגיע לו מהתורה הזאת כן נעשה ממנה, כי אדם כשר וירא שמים אפי' מקטני הערך, או אדם גדול וצדיק, כשמקבלין מהתורות אלו שנתפזרו, אזי נעשה אצלו מזה ט"ל תורה (הקדמת התיקונים ובתיקונים מז"ח ובילקוט ישעיה כו) ומגיע להם מזה התעוררות חדש וחשק להתורה, והכל לפי מדריגת המקבל, לקצת נעשים מאלו התורות חידושין דאורייתא כי כשמקבל מכמה תורות של כמה בני אדם, נעשה אצלו צירופין חדשים, ויוכל להשיג השגות מזה וחידושין דאורייתא, ולקטנים שאינם יכולים להשיג ולחדש, מגיע להם מזה התעוררות חדש וחשק נמרץ להתורה, שהוא גם-כן בחי' חידושין, שנתחדש החשק והתעוררות אצלו וזה כשמגיע לבני אדם כשרים והגונים. אך כשמגיע לבני אדם שאינם כשרים, אזי נעשה היפך מזה, שנעשה אצלו מאלו התורות

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן.

יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביורור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.
זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראל של מכון ארץ חמדה.

